

Nyíri Kristóf

Az otthon képei

Az alábbi tanulmányban megkísérlem összekapcsolni a „helyeket” és a „képeket”, a 2004-es budapesti mobilkommunikációs konferencia két vezető témáját. A kapcsolatot közvetlenül létrehozhatjuk, ha rámutatunk, hogy először is a helyekről tudósító információkat a legjobban a téri logikával rendelkező reprezentációk tárolják és hordozzák, másodsor pedig, hogy a helyek konkrétak és egyediek. Mármost a képek – lelki képzetek és fizikai képek – azok, amelyek lényegükből fakadóan és a szavakkal ellentétben téri szerveződéssel bírnak, és nem a szavak, hanem a képek a legalkalmasabbak a konkrét tárgyak és események ábrázolására.¹ A képek a szavaknál közvetlenebbül gerjesztenek érzelmeket;² nyilvánvaló, hogy ha valamely helyhez kötődünk, akkor képeket rögzítünk és birtokolunk róla. A fotográfiát megelőző korban ezek túlnyomó részben mentális képek voltak, manapság viszont egyre nagyobb számban digitálisak, és a fényképezőgéppel ellátott mobiltelefonok elterjedésének következtében számuk folyamatosan nő. Az ember kommunikatív lény; a képek kommunikációjának lehetősége képek készítésére ösztönöz.

A fenti érvelés egy részletezettebb változata az alábbi három lépésben írható le. Először is azzal lehet érvelni, hogy a képekben való, képek általi gondolkodás pszichológiailag sokkal alapvetőbb, mint a szavakban való gondolkodás. Valójában a képek alkotják a szavak *tartalmát*. A szavak csak *címkék*. Természetesen ezek a címkék gyakran nélkülözhetetlenek; a nyelv logikája az emberi racionalitás egyik alapvető rendező elve; a gondolkodás és a kommunikáció nem teljes, ha nem tartalmazza mind a szenzorikus, mind a verbális síkot. De gondolkodni, és különösen helyekről gondolkodni mindig a képekben való gondolkodást is fogja jelenteni. Másodsor, bár a *racionális* gondolkodás alapvetően a nyelvtől függ, nem *egészében* csak attól. Létezik a képek logikája is – a vizuális logika. A racionális problémamegoldás, különösen ha terekre és helyekre vonatkozik, nem működik képzetek vagy képek nélkül. Harmadsor, felállítható egy olyan tézis, mely szerint mint emberi környezet, egyetlen hely sincs híján a *múlt*, az emlékek elemeinek. Heidegger szavaival szólva „a természet is történeti [...] mint táj, települési és kitermelési terület, csatater és kultikus hely” [Martin Heidegger, *Lét és idő* (1927), fordították Vajda Mihály és munkatársai, Budapest: Gondolat, 1989, 622. o.] Különösen az emberi lakóhelyeket itatják át az emlékek; a hovatar-

¹ Amint ez Alan Paivio *Imagery and Verbal Processes*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971, című klasszikus munkájából is kiderül.

² Vö. kiváltképp David Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, Chicago: University of Chicago Press, 1989, és Paul Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder*, München: Beck, 1987. A témát érintem a következő két esszében: „Pictorial Meaning and Mobile Communication”, in Kristóf Nyíri (szerk.), *Mobile Communication: Essays on Cognition and Community*, Vienna: Passagen Verlag, 2003, és „Bildbedeutung und Kommunikation”, in Kristóf Nyíri, *Vernetztes Wissen: Philosophie im Zeitalter des Internets*, Vienna: Passagen Verlag, 2004.

zás érzete mind spirituális, mind téri értelmében mindig rendelkezik időbeli dimenzióval. Heideggert idézve „mindaz, mi lényeges és nagyszerű, csak azért jöhetett létre, mert az ember otthonnal bír és hagyományokban gyökeredzik”.³ Mármost a hagyományok éppúgy öröklődnek képekben mint verbális képletekben; az otthon képei az otthon hagyományának részei.

ÓDA EGY MOBILTELEFONHOZ

Mielőtt részletezném a fenti érvelést, engedjék meg, hogy röviden ismertessem az általam az elmúlt hónapokban használt mobilkészüléket; azt, amelyik a jelen tanulmányt jelentős részben ihlette. Sznob értelmiségiek talán visszataszítónak találják, hogy egy tudományos értekezés folyamán technikai részletekbe bocsátkozom, ám valójában számos történelmi precedenst ismerünk arra, hogy egy írástudó beleszerelmese-dik tudáshordozó eszközeibe. Emlékezzünk például a XII. századi költőre, Baudri de Bourgueil-re, aki számos verset írt viasztábla jegyzetfüzeteihez. Több ilyen is birtokolt. Az egyik különösen pompás darab, mint megtudjuk, nyolc fatáblából állt, így tizennégy, írásra alkalmas felületet biztosított – a két borítótábla külső fele üres maradt. Szokatlanul kicsi, de praktikus formátuma volt, és a szemet kímélendő, zöld viasszal vonták be.⁴ A mobiltelefonom írásra alkalmas felülete egy négyzet hat centiméteres, öt különböző billentyűzet-szimulálással és 16 színű „sketch pad”-del rendelkező érintőképernyő. Beépített kamerája fényképeket és videoklip-felvételeket készít. Zenét játszik le és hangot vesz fel. A világhálót böngészi, e-maileket és SMS-eket küld és fogad. Természetesen egyben telefon is. De itt most a készülék MMS-kezelő adottságaira szeretnék összpontosítani. Egyetlen üzenetben több szöveget, rajzot, fényképet, videoklipet, hangfelvételt és zenei klipet lehet tetszőleges sorrend szerint egyesíteni. Az ember megír egy szöveget, majd vizuális észrevételt tesz, hozzáfűz egy megjegyzést, majd egy újabb képet. A készülék határozottan multimodális gondolatok megfogalmazására készített. Birtoklása arra veszt rá, hogy az ember engedjen a kommunikálás utáni vágyaknak. Mivel a készülék multimédiás adottságokkal rendelkezik, az ember hajlamos ezeket kihasználni. Ezen adottságok kihasználása pedig magával hozza a multimodális gondolatokban való gondolkodást.

TERMÉSZETES KÉPEK

A jelen tanulmányt is eredetileg megjelentető, *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication* című kötetben⁵ szereplő tanulmányában Lynn Marentette felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy azok a diákok, akiknél tanulási zavarokat állapítottak meg, tudniillik egy szavak uralta osztálykörnyezetben, gyakran átlagosan

³ „[A]lles Wesentliche und Große [ist] nur daraus entstanden [...], daß der Mensch eine Heimat hatte und in einer Überlieferung verwurzelt war”, idézet az 1976-ban készült SPIEGEL interjúból, újra kiadva *Antwort: Martin Heidegger im Gespräch*, szerk. Günther Neske és Emil Kettering, Pfullingen: Neske, 1988, 99. o.

⁴ Itt Ernst Robert Curtius *European Literature and the Latin Middle Ages* (1953), Princeton: Princeton University Press, 1990, című művében a 317. oldalon található leírást követem.

⁵ Nyíri Kristóf, szerk.: *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication*. Bécs: Passagen Verlag, 2005.

vagy átlagon felül teljesítenek a nonverbális, vizuális/téri probléma-megoldásos feladatok tekintetében. Az eszmék történetéből pedig tudjuk, hogy a legkreatívabb tudósok és gondolkodók némelyike valóban nem volt egy briliáns elme iskolai éveitől. Ez vonatkozik Wittgensteinre is, aki Heidegger mellett a XX. század egyik legjelentősebb filozófusa volt. Wittgensteinnek kétségkívül gondjai voltak az írott nyelvvel,⁶ ezzel szemben a *rajzolás* kedvelt kommunikációs eszköze volt. Cambridge-i utódja, Georg Henrik von Wright, azt az anekdotát szokta mesélni, hogy berlini diákévei alatt „Wittgensteinnek volt egy barátja, akivel rajzok révén „beszélgetett””.⁷ Wittgenstein kézirataiból pedig világossá válik a módszer, amelyen keresztül rajzok és ábrák segítségével egy filozófiát próbált megfogalmazni.⁸ Ezen filozófia szerint a megismerés verbális és képi kifejezések kombinációja által történik; azonban a képek nagyobb mértékben tekinthetők természetes jelentéshordozóknak, mint a hagyományos szavak.

RACIONÁLIS KÉPEK

Az összes eddigi mobil képi kommunikációs kutatás egybehangzó eredménye szerint, amit Ilpo Koskinen is megerősít a fentebb említett, *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication* kötetben található tanulmányával⁹, a képek jelentésközvetítése akkor a legjobb, amikor szavak egészítik ki őket. Wittgenstein előbb említett álláspontjának és Allan Paivio későbbi és igen befolyásos ún. kettős kódolás elméletének¹⁰ szemszögéből nézve ez az eredmény teljesen igazolt. Mégis fontos látnunk, hogy a képek magukban is közvetíthetnek tudást. Nelson Goodman ismert érvét arra nézve, hogy a képek jelentése ugyanolyan mértékben konvencionális, mint a szavaké, és hogy következésképpen a képek lényegükből fakadóan kétértelműek,¹¹ semmisnek kell tekintenünk, mihelyt felismerjük, hogy míg a *statikus képek* önmagukban szemantikailag nem teljesek (*állítják-e* azt, amit mutatnak? *tagadják-e* azt, amit mutatnak? valójában mit *mond* nekünk az ábrázolt helyzet? mit kell *tennünk* ezzel a képpel?), a *képsorok* vagy *animációk* jelentős mértékben hozzájárulnak saját interpretációjuk megadásához. 2002-ben írt „Képjelentés és mobilkommunikáció” című tanulmányomban a következő kijelentést merészeltem tenni: „míg az állókép a verbális nyelv *szavainak*, addig az animáció *mondatoknak* felel meg”.¹² A verbális nyelv logikájában a mondat az alapegység, a vizuális nyelv logikájában az animált kép az alapegység. A statikus képek nem érik el azt a küszöböt, amelytől logikai egységnek számíthatnánk őket; nem csoda, hogy egymagukban nem képesek egyértelmű jelentéshordozásra.

Munkatársaim a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Kutatóintézeténél, Bedő Viktor és Kondor Zsuzsanna, az *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile*

⁶ Vö. tanulmányommal: „Heidegger és Wittgenstein”, in Nyíri, *A hagyomány filozófiája* Budapest: T-Twins Kiadó–Lukács Archívum, 1994. lásd különösen 92. o.

⁷ A történetet Anna-Maija Hintikka említi „Dialogues with Inner Pictures: Ludwig Wittgenstein as Dyslexic” című, a 2001-es kirchbergi szimpóziumon tartott előadásában.

⁸ Lásd a fentebb említett „Pictorial Meaning and Mobile Communication” c. tanulmányomat.

⁹ Ilpo Koskinen: *Seeing with Mobile Images*. I. m. 339–348 o.

¹⁰ Lásd az első lábjegyzetben hivatkozott művét, valamint ugyancsak tőle: *Mental Representations: A Dual Coding Approach*, New York: Oxford University Press, 1986.

¹¹ Vö. tanulmányommal: „The Picture Theory of Reason”, in Berit Brogaard és Barry Simth (szerk.), *Rationality and Irrationality*, Wien: öbv–hpt, 2001, lásd különösen 256. sk. o.

¹² Nyíri, szerk., *Mobile Communication*, 179 o.

Communication kötet számára írt tanulmányaikban¹³ rávilágítanak arra, hogy az MMS terjedésének köszönhetően miként kapnak új szerepet a képek a tudományban és a metafizikában. Az én megközelítésem itt közelebb áll a Ling–Julsrud szerzőpároséhoz, különösen ami az ácsokról, építészekről és otthonokról szóló passzust illeti. Az otthon képeire úgy kell tekintenünk, mint amelyek elkerülhetetlenül összekapcsolódnak a konstrukció és építés képeivel, mielőtt a heideggeri „Bauen Wohnen Denken”¹⁴ eszme nyomán ráébredünk, hogy az építés nem csak a lakozást szolgálja, hanem egyenesen feltételezi azt; csak a lakozás élménye teszi lehetővé az építés élményét: „Nur wenn wir das Wohnen vermögen, können wir bauen”.¹⁵ Heidegger számára a lakozás a lét alapvető jellegzetessége; mind az építés, mind a gondolkodás a lakozásban gyökereznek, és Heidegger szerint az építés és gondolkodás „hosszas tapasztalaton és szakadatlan gyakorlaton”¹⁶ alapulnak. Visszakanyarodtunk a hagyomány témájához, és mielőtt röviden kitérnék a hagyományok és a képek közötti kapcsolatra, meg kell említenem, hogy az MMS-ről alkotott gondolataimat ténylegesen befolyásolta az építkezés élménye, nevezetesen saját otthonom részleges átépítésének élménye.

HAGYOMÁNYOS KÉPEK

A „szóbeli hagyomány” ismert kifejezése és Eric Havelock, Jack Goody és Ian Watt befolyásos elmélete (amelyet jómagam is számos éven keresztül követtem), amely szerint a hagyományok az írásbeliség előtti kultúrák tudástárolásának verbális eszközei, arra készíthet, hogy a hagyományokat tisztán vagy elsődlegesen nyelvi síkon tekintsük. Mindazonáltal, amint azt talán Maurice Bloch szemléltette a legmeggyőzőbben,¹⁷ miután emlékezetünk még a verbális narratívákat sem elbeszélések, hanem mentális modellek és ezek szerves részeként *képek* formájában tárolja, az emlékek, hagyományok átörökítése szükségszerűen a vizuális reprezentáció útján történik. Természetesen a történelem, sőt a történelem előtti idők során maguk a képek is az átörökített állomány részei voltak. Az első – egyiptomi és sumer – írásrendszerekkel ellentétben, amelyek használata az írások egy külön kasztjához kötődött, a sokkal korábban keletkezett *vizuális szimbólumoknak*, mint például a barlangrajzoknak, közvetlenebb szerep juthatott az emberek életében. Kihangsúlyozandó, hogy a barlangrajzok nem csak rituális, vallási vagy művészeti célt szolgáltak, hanem a tudás *megőrzése és kommunikálása* iránt érzett szükséglet kielégítéseként jöttek létre. John Pfeiffer *The Creative Explosion* című könyve 1982-ben jelent meg. Pfeiffer a felső paleolitikum eszközkészítési forradalmából kiindulva utal a társadalmi élet komplexitásának hatalmas növekedésére, egy valóságos információrobbanásra, amely elkerülhetlenné tette a „törzsi enciklopédia” megújulását. Ez utóbbi kifejezés Eric Havelocktól ered, és Pfeiffer

¹³ Bedő Viktor: *MMS of All Knowledge (MMSAK) Mobiles and Scientific Visualization*. I. m. 383–394 o. és Kondor Zsuzsa: *The Iconic Turn in Metaphysics*. I. m. 383–404 o.

¹⁴ Ez a címe Heidegger 1951-ben tartott egyik előadásának. A szöveg nyomtatásban Martin Heidegger *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen: Neske, 1954 művében jelent meg.

¹⁵ *Vorträge und Aufsätze*, 155 o.

¹⁶ Uo., 155. sk. o.

¹⁷ Lásd Maurice E. F. Bloch, *How We Think They Think: Anthropological Approaches to Cognition, Memory, and Literacy*, Boulder: Westview Press, 1998.

vizuális memóriára fókuszáló műve lényegében kiegészíti Havelock hagyományokról szóló elméletét.¹⁸

A vizuális hagyomány egyik példajaként válasszuk ki a *nyílvesző* jelét. Különböző formákban már megtalálható a barlangrajzokon is, például stilizált szimbólumként a niiaux-i barlangban, a francia Pireneusokban, egy bölényt ábrázoló, mintegy 13 000-14 000 évvel ezelőtt készített rajzon, illetve naturalisztikusabban a Cosquer-barlang foka-, ló- és rénszarvas-ábrázolásain. A nyílvesző a behatolást, halált és szerelmet jelképezi, a távolság legyőzését szimbolizálja. Ámor szívet keresztüldő nyílvesztese egy több ezer éves vizuális hagyomány, amely a mai napig él, például mobiltelefonok oplogójaként alkalmazva.

A HELYEKTŐL A KÉPEKIG

Az otthon képei csak nemrég váltak a társadalomtudományok témájává. A dolgok ilyenén állása magyarázatra szorul, illetve szorult, és Mark Poster jelen összeállításban szereplő¹⁹ tanulmánya pontosan ezt teszi: „A modern időben azt lehet mondani, hogy a nyugati nemzeti államok területiális ambíciói adtak értelmet a tereknek [...] a nemzet volt a tér elsődleges meghatározója [...] Minden más terület viszonylagos volt, a legszűkebb környéktől a bolygó egészéig.” A nemzetállamhoz való kötődés elképzelhetetlen volt a képeken keresztül, mivel a nemzetállam ideológiájának felemelkedése a nyomtatáshoz volt kötve – jellemzően a szövegek elterjedéséhez. Benedict Anderson *elképzelt közösségeit*²⁰ természetesen nem lehet konkrét képek által ábrázolni. Mármost a posztmodern időszakot, mint ahogyan erről Raimondo Strassoldo írt 1992-ben és az *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication* kötetben foglalt tanulmányában²¹ idézi, „a helybéliség újjáéledése jellemzi [...] A posztmodern férfi/nő pusztán azért, mert oly mélyen elmerült a globális információáramlásban, készletét érezhet arra, hogy újraélessze maga körül a familiaritást, intimitást, biztonságérzetet, értehetőséget, szervi-érzéki kapcsolatokat apró szigeteit [...] A világ könnyű hozzáférhetősége, amihez csupán egy kis idő meg pénz kell, új értelemmel ruházta fel a szubjektív centrum iránt érzett igényt – egy otthon, egy közösség, egy hely iránt, ahonnan elindulhatunk és ahova visszatérhetünk, ahol megpihenhetünk.”²² Ellentétben azzal, amit Strassoldo javasol tanulmányának záró fejezetében, úgy hiszem, hogy az adott lokalitás jelentésének ábrázolását és kommunikálását lehetővé téve a mobil távbeszélés általában, és különösképpen az MMS, segít értelmet adni ennek a „szubjektív centrumnak”.

Zamfirache Iris fordítása

¹⁸ John E. Pfeiffer, *The Creative Explosion: An Inquiry into the Origins of Art and Religion*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1982, I. különösen 121. skk. és 185. skk.

¹⁹ Lásd: jelen szám 37. o.

²⁰ *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983, jav. kiad. London: Verso, 1991.

²¹ Strassoldo: *The Meaning of Localism in a Global World* I.m. 43–60. o.

²² Strassoldo, „Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence”, in Zdravko Mlinar (szerk.), *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot: Avebury, 1992, 46 o.

Korodi János Térdekonstrukció című alkotása (2003) a Szabad Művészetek Doktora kiállításról